

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΙΩΜΑΤΑ

Ο ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ὅτι χαρακτηρίζει κατ' ἀρχὴν τὸ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφρασθὲν «θεμελιῶδες» κοινωνιολογικὸν ἔργον τοῦ Ἑλευθεροπούλου* εἶναι ἡ διέπουσα τοῦτο ἰδέα, ὅτι πᾶν τὸ ἐν αὐτῷ λεγόμενον «καταδεικνύεται», ἔστω καὶ ἐὰν δὲν «ἀποδεικνύεται». Ἀπὸ τῆς πρώτης σελίδος τοῦ ἔργου του ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς ἀξιωματικῶς. Καὶ ὅ,τι περιεργότερον: ἔχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι βασίζεται ἐπὶ ἐπιχειρημάτων καὶ ὅτι ἀποδεικνύει. Κάθε δεύτερος στίχος τοῦ συγγράμματός του περιλαμβάνει τὴν ἥκιστα μετριόφρονα ἔκφρασιν «ὕπως κατέδειξα». Ἀπὸ τῆς τρίτης σελίδος τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔργου του, ἐν ᾧ ἀναμένει τις ἐπιχειρηματολογίαν καὶ ἀνάλυσιν, παραπέμπεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς ὅσα «κατέδειξεν» ἀνωτέρω. Εἰς μάτην ἀναζητεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅσα «ἔδειξεν» ὁ συγγραφεὺς. Ὁμολογῶ, ὅτι ἀναγιγνώσκων τὸ βιβλίον τοῦ Ἑλευθεροπούλου, διερωτῶμαι διαρκῶς: ποῦ ἔδειξεν ἐπὶ τέλος ὁ συγγραφεὺς ὅσα ὑποτίθεται καὶ ὅσα ἐπιμένει, ὅτι κατέδειξεν «ἀνωτέρω»; Μήπως εἰς τὸ «ἐξώφυλλον» τοῦ βιβλίου;

Ὁ κακὸς καὶ ἐστερημένος ὄχι μόνον μεθοδικότητος, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τρόπος, καθ' ὃν ἐκφράζει τὰς γνώμας του ὁ Ἑλευθερόπουλος, κατηγγέλθη ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην γερμανικὴν ἔκδοσιν τῆς «κοινωνιολογίας» του ὑπὸ γερμανοῦ ἐπιστήμονος,

* Ὁ κοινωνικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων (Ἀρχή, ἐξέλιξις καὶ φύσις αὐτοῦ), ἐκ τῶν ἔργων τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1930.

τακτικοῦ καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Λειψίας, ὑπὸ τοῦ *Paul Barth*, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλει ἡ κοινωνιολογία τὴν μόνην ἀρτίαν (ἂν καὶ παλαιωθεῖσαν ἤδη κατ' ἀνάγκην) ἱστορικὴν καὶ κριτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεώς της. Ἐλάχιστοι βεβαίως εἶναι οἱ ἀσχοληθέντες ἔξω περὶ τὴν κοινωνιολογίαν τοῦ Ἐλευθεροπούλου. Οἱ πλεῖστοι ἐκρίναν ὀρθότερον νὰ ἀποσιωπήσουν τὴν ὑπαρξίν της. Ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἀναλύοντες αὐτὴν λεπτομερῶς, ἡ τακτικὴ τῆς ἀποσιωπήσεως ἦτο ἢ μᾶλλον ἐπιβεβλημένη εἰς χώρας, ὅπου τὸ ἀναγνωστικὸν κοινὸν δὲν διέτρεχε κίνδυνον ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτῆς. Μήπως ὅμως καὶ οἱ ὀπωσδήποτε ἀπασχοληθέντες μὲ τὴν «κοινωνιολογίαν» τοῦ Ἐλευθεροπούλου, ἀπησχολήθησαν μὲ αὐτὴν διὰ νὰ ἐπαινέσουν τὸν συγγραφέα; Οἱ περισσότεροι ἔξ αὐτῶν ὠμίλησαν περὶ Ἐλευθεροπούλου μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ προστατεύσουν τὴν ἐπιστήμην ἀπὸ τῶν ἐπεμβάσεων αὐτοῦ. Ὁμολογῶ, ὅτι δὲν γνωρίζω βιβλίον ἀγνοηθὲν ἢ κατακριθὲν τόσον, ὅσον ἔχει ἀγνοηθῆ ἢ κατακριθῆ ἡ «κοινωνιολογία» τοῦ Ἐλευθεροπούλου. Ὁ *Paul Barth* τονίζει, ὅτι ἐμνημόνευσε ταύτην μόνον διὰ νὰ «διαμαρτυρηθῆ» ἐναντίον της (Πρὸβλ. *Paul Barth*, *Die Philosophie der Geschichte als Soziologie*, I, Leipzig 1922, σ. 305).

«Τὸ ὅλον» (τοῦ ἔργου τοῦ Ἐλευθεροπούλου) «ἀποτελεῖ συγκεχυμένην καὶ τελείως ἐρασιτεχνικὴν φλυαρίαν, ἐκ τῆς ὁποίας οὐδαμοῦ ἀνακύπτει βαθυτέρα τις γνῶσις». Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ *Barth* δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ὑπερβολικὴ. Ἡ ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλο ἔργον τοῦ Ἐλευθεροπούλου γενομένη παρατήρησις τοῦ *Barth*, ὅτι «ἡ σειρὰ τῶν σκέψεων εἶναι τόσον συγκεχυμένη, ὥστε μοιάζει σὰν νὰ τσαλαβουτάη κανεὶς μέσα σὲ βοῦρκο» (*Barth*, *op. cit.*, σ. 693), ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν «κοινωνιολογίαν» τοῦ Ἑλληνοσ συγγραφέως. Κριτικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ ἔργου τούτου σοβαρὰ καὶ ἐπιστημονικὴ δὲν εἶναι σχεδὸν δυνατὴ. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς θεωρίας ἄλλων, τὰς ὁποίας μνημονεύει ὁ Ἐλευθερόπουλος, αὗται ἐκτίθενται κατὰ τρόπον τελείως ἐσφαλμένον καὶ συγκεχυμένον. Τοῦτο τονίζεται καὶ ὑφ' ἑνὸς ἐκ τῶν νεωτέρων κριτικῶν του, τοῦ *Alfred Peters*, ὁ ὁποῖος μάλιστα προσθέτει, ὅτι τὸν Ἐλευθερόπουλον διακρίνει πλήρης ἔλλειψις μεθοδολογικῆς προπαιδεΐας (Πρὸβλ. *Kölner*

Vierteljahrshäfte für Soziologie, 3. Jahrg., Heft 2/3, 1923 σ. 188). "Όσον ἀφορᾷ τέλος τὰ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἐλευθεροπούλου εἶτε εἰς ἀντίκρουσιν ξένων θεωριῶν, εἶτε αὐτοτελῶς λεγόμενα, περὶ αὐτῶν εἶναι ἀδύνατον νὰ διατυπωθῇ κρίσις ἀνταποκρινομένη πλήρως εἰς τὴν πραγματικότητα. Πρόκειται ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἢ περὶ κοινοτοπιῶν ἢ περὶ συγκεχυμένων φράσεων, τῶν ὁποίων μάλιστα προηγοῦνται ἐκφράσεις, ὡς αἱ ἀκόλουθοι: «Ἄλλ' ὅμως ἐγὼ . . .», «Ἐγὼ δὲ ἀπεναντίας καθώρισα. . .» καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Περὶ τοῦ τρόπου ἐν γένει, καθ' ὃν γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος, δηλαδὴ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν συμπεριφέρεται οὗτος πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ πρὸς τὴν λογικὴν, μαρτυροῦν σαφῶς αἱ κατωτέρω φράσεις αὐτοῦ:

«Ἡ πρώτη τῶν λογικῶς δυνατῶν τούτων ἐκδοχῶν πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὀρθῶς: ὁ ἀνὴρ ἐξήρχετο πρὸς ζήτησιν γυναικὸς προϋποθέτει ἐν πρώτοις ὄχι ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ περιοχῇ, ὅπως π. γ. ὁ γάτος» (Ἐλευθεροπούλου, σ. 29).

«Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν διήγησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὁ Κάϊν ἐρωτώμενος δῆθεν ἀπὸ τὸν θεὸν περὶ τοῦ ἀδελφοῦ του ἀπαντᾷ, οὕτως εἰπεῖν «μήπως εἶμαι φύλαξ τοῦ ἀδελφοῦ μου;» τὸ δὲ ψεῦμα τοῦτο δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελεχθῇ τότε ἀπὸ ἀνθρώπους» (Ἐλευθεροπούλου, ὁρ. cit., σ. 45 κ. ἑ.).

«... ἕως ὅτου αὐτὸς πραγματοποιήσῃ τοῦτο εἶναι ὑποκείμενον καταγέλωτος ἐκ μέρους τῶν γραιῶν. . .» (Ἐλευθεροπούλου, ὁρ. cit., σελ. 60, ὑποσημ. 1.).

«Οὕτω δὲ λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν δύο συστατικῶν μερῶν τῆς ἐννοίας τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος καταφαίνεται ὅτι κοινωνικὴ ὁμὰς εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων, ἐνωμένων πρὸς τινα σκοπὸν, κατὰ τὴν στιγμήν τῆς ἐνεργείας, ἐν καιρῷ ἐνεργείας, ἐν ἐνεργείᾳ. . .» (Ἐλευθεροπούλου, ὁρ. cit., σελ. 75).

«Ἡ πνευματικὴ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας εἶναι, ὅπως ἔλεγον, οὕτως εἰπεῖν ἡ ἀτμόσφαιρα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῆ (ὑφίσταται) ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ ζῆ (νὰ ἔζη) ὁ κοινωνικὸς βίος» (Ἐλευθεροπούλου, ὁρ. cit., σ. 90).

Τοιούτων φράσεων βρίθκει ὀλόκληρον τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἐλευθεροπούλου. Ἴσως παρατηρηθῇ, ὅτι ὁ Ἕλληνας κοινωνιολόγος, ζήσας

ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἐλησμόνησε τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν. Δυστυχῶς καὶ περὶ τῆς «γερμανικῆς του», εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν γραφῆ τὰ περισσότερα τῶν ἔργων του, διευπλώθησαν κρίσεις, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν οὐδὲν κολακεύουν τὸν συγγραφέα. Ὁ *Paul Barth* γράφει, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος «κακομεταχειρίζεται» τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ὀνομάτων μέχρι τοιοῦτον σημείου, ὥστε ἀντιλαμβάνεται τις ἄμέσως ὅτι ἡ σχέση του πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ πρὸς τοὺς συγγραφεῖς εἶναι μόνον «ἐξωτερικὴ» (*Barth*, op. cit., σελ. 300).

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἐξάγεται ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιχειρήσῃ τις σοβαρὰν κριτικὴν τοῦ ἔργου τοῦ Ἐλευθεροπούλου. Δὲν εἶναι π. χ. δυνατόν νὰ ἀναζητηθῇ ἡ κατεύθυνσις, ἣτις διέπει τὸν συγγραφέα. Ἡ μέχρι τοῦδε διαρρέουσα ἱστορία τοῦ πνεύματος δὲν χρησιμεύει εἰς τὸν Ἐλευθερόπουλον. Οὗτος δὲν ἀπορρίπτει ἀπλῶς (καὶ δὴ μὲ στόμφρον) τὸν Πλάτωνα («τὸν Πλάτωνα τοῦ παραδείγματός μου», ὅπως συλλαμβάνεται λέγων εἰς τὰς πρώτας σελίδας τοῦ βιβλίου του), τὸν *Kant* καὶ ἐν γένει τοὺς ἰδεοκρατικῶς προσανατολισμένους ἐρευνητάς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀντίθετον ὁδὸν ἀκολουθήσαντας. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν σχέσιν του πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους, ταύτην περιέγραψεν ὁ *Wilhelm Andrae*, κρίνων ἄλλο ἔργον αὐτοῦ, ὡς ἑξῆς:

«Ὁ Ἐλευθερόπουλος (*Die Philosophie und die sozialen Zustände des Griechentums*, Zürich 1915) στερεῖται ἀσφαλοῦς φιλοσοφικῆς βάσεως, ἐπιδεικνύει ὅμως ἰδιαιτέραν τινα αὐταρέσκειαν εἰς τὸ νὰ παριστᾷ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους ὡς ρηχοὺς καὶ ἐστερημένους πάσης κρίσεως ἡλιθίους» (Πρὸβλ. *Platons*, *Staatsschriften*, übersetzt von *Wilhelm Andrae*, Einleitung, 2. Teil, σ. 5).

Ἄλλος κριτικὸς τοῦ Ἐλευθεροπούλου, ὁ *Julius Beloch* παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Ἕλλην κοινωνιολόγος «δὲν ἐνόησεν ἀκόμη, ὅτι ἐπιστημονικὸς ὕλισμός καὶ ὕλισμός εἰς τὴν κοινὴν (χυδαίαν) ἔννοιαν τῆς λέξεως (im vulgären Sinne des Wortes) εἶναι δύο πράγματα θεμελιωδῶς διάφορα» (Πρὸβλ. *Julius Beloch*, ἐν «*Zeitschrift für Sozialwissenschaft*», II Jahrgang, Berlin 1899, σ. 227).

Ταῦτα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς. Ἦδη ἄς ἐξετάσωμεν σελίδα πρὸς

σελίδα τὸ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μεταφρασθὲν θεμελιώδες κοινωνιολογικὸν σύγγραμμα τοῦ Ἑλευθεροπούλου καὶ ἄς ἴδωμεν, τὶ σημαίνει τοῦτο διὰ τὴν ἐπιστήμην.

* * *

Εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν πρώτην σελίδα τῆς εἰσαγωγῆς καὶ δὴ εἰς τὰς δύο πρώτας φράσεις αὐτῆς διατυπώνει ὁ συγγραφεὺς νοήματα, τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλουν ἐπιφύλαξιν καὶ κριτικὴν ἀντιμετώπισιν. «Οἱ ἄνθρωποι (λέγει ὁ Ἑλευθερόπουλος) — καὶ μόνον περὶ τούτων πρόκειται ἔνταῦθα — ζοῦν ὁμοῦ ὠργανωμένοι εἰς μεγάλας ἢ μικρὰς ἐνοτήτας. Τοιαύτην ἐντύπωσιν ἔχει τις, οὕτως εἰπεῖν ἰστάμενος ἔξω τῶν ἐνοτήτων τούτων, τοῦλάχιστον κατὰ πρώτην ὄψιν, παρατηρῶν μίαν οἰανδήποτε τοιαύτην ἐνότητα». Πρῶτον : ἡ ἐντύπωσις, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Ἑλευθερόπουλος, δημιουργεῖται καὶ χωρὶς νὰ πηδήσῃ τις ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Δεύτερον : «ἐντύπωσις» δὲν δημιουργεῖται εἰ μὴ μόνον εἰς τὴν συνείδησιν ἐκείνου, ὅστις ἴσταται «πράγματι» καὶ ὄχι ἀπλῶς «οὕτως εἰπεῖν» ἔξω τῆς κοινωνίας. Ἔτι ὀλιγώτερον εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλήσῃ τις ἐν σχέσει πρὸς τὸν «οὕτως εἰπεῖν ἰστάμενον» περὶ «πρώτης ὄψεως».

Εἰς τὴν σελίδα 2 γράφει ὁ Ἑλευθερόπουλος : «Ἐννοεῖται οἰκοθεν — διότι τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἓνα μέρος τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς συνθέσεως τῆς κοινωνίας — ὅτι ἔνταῦθα θὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἀνθρωπίνου κοινωνικοῦ βίου ἢ μᾶλλον τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας». Τὸ ἐν τῇ φράσει ταύτῃ λεγόμενον δὲν ἐννοεῖται διόλου «οἰκοθεν». Τὸ ὅτι ὁ συγγραφεὺς θὰ διαδραματίσῃ τὸ πρόσωπον τοῦ προφήτου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ «οἰκοθεν». Ὁ *Saint-Simon* καὶ ὁ *August Comte*, ὁ *Karl Marx* καὶ τόσοι ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν νὰ προΐδουν «ἐπιστημονικῶς» τὸ μέλλον, δηλαδή νὰ ἐξαγάγουν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παρελθόντος συμπεράσματα ἐν σχέσει πρὸς τὸ μέλλον, ἐθεώρησαν καθῆκον αὐτῶν νὰ στηρίζουν τὸ τόλμημά των ἐπὶ σειρᾶς ὀλοκλήρου ἐπιχειρημάτων. Τὸ νὰ χαρακτηρίζῃ ἑαυτὸν ἐπιστήμων σοβαρὸς «οἰκοθεν» ὡς προφήτην εἶναι πρωτάκουστον!

Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα 2, ὁμιλῶν ὁ Ἑλευθερόπουλος περὶ τῆς

μεθόδου τῆς ἐρεῦνης του, λέγει, ὅτι «ἡ μέθοδος πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματός μου εἶναι ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ ἐπαγωγή». Δὲν γνωρίζομεν, πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἡ φράσις αὕτη. Ἐὰν μὲν θεωρῇ ὁ Ἐλευθερόπουλος τοὺς ὅρους «ἀνάλυσις» καὶ «ἐπαγωγή» ὡς ταυτοσήμους, σφάλλει, διότι ἡ λογικὴ μεταχειρίζεται τοὺς ὅρους τούτους πρὸς χαρακτηρισμὸν δύο ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας μεθόδων. Ἐὰν γνωρίζῃ ὁ Ἐλευθερόπουλος τοῦτο, τότε περιττολογεῖ, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην εἶναι πράγματι «οἴκοθεν» γνωστόν, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐρευνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσῃ εἰ μὴ τὰς δύο μόνας ὑπὸ τῆς λογικῆς ἀναγνωριζόμενας μεθόδους, τουτέστι τὴν ἐπαγωγὴν (ἢ σύνθεσιν) καὶ τὴν ἀνάλυσιν (ἢ ἀπαγωγὴν). Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενα ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθουμένην μέθοδον ἐρεῦνης, συγκεκριμένως ἡ «κριτικὴ», τὴν ὁποῖαν νομίζει, ὅτι ἀσκεῖ κατὰ τῶν «ἀνθρωπολογούντων, ἐθνολογούντων, οἰκονομολογούντων κτλ.» κοινωνιολόγων (σελ. 3 κ. ε.), ἀποτελοῦν κοινοτοπίας, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται μάλιστα πλήρως παρεφθαρμένοι. «Ἄλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι» γράφει κατὰ λέξιν ὁ Ἐλευθερόπουλος, «ὅτι ὅλαι αὗται αἱ δῆθεν μέθοδοι εἶναι θεωρητικαὶ κατασκευαί. Ἴδου δὲ διατί, ἀλλ' ὅμως δὲν θὰ ἐπαναλάβω ὅ,τι ἐλέχθη ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τάσεως. Ἐξαίρω μόνον τοὺς κυριωτέρους λόγους κατὰ τούτων τῶν δῆθεν μεθόδων». Θὰ ἦτο προτιμότερον, ἐὰν «ἐπανελάμβανεν» ὁ Ἐλευθερόπουλος (πάντως: ὀρθῶς) ὅ,τι «ἐλέχθη ἤδη». Ὅ,τι «ἐξαίρει» οὗτος, θὰ ἦτο προτιμότερον, ἐὰν ἀπεσιωπᾶτο. Τὴν κριτικὴν τοῦ Ἐλευθεροπούλου ἐγκαινιάζει ἡ ἐξῆς φράσις: «Ἐγὼ δηλαδὴ εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ἐκεῖναι αἱ λεγόμεναι μέθοδοι πρὸς κατανόησιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἶναι κυρίως κατασκευαί τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐκ μιᾶς ὠρισμένης ἀπόψεως». Ὁμολογοῦμεν, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ δορῶνται τις ἐξ ἀπόψεως ὠρισμένης (ἔστω καὶ ἐσφαλμένης) παρὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως πάσης ἀπόψεως, ἐλλείψεως, ἡ ὁποῖα ἐν πάσῃ περιπτώσει διακρίνει τὸν συγγραφέα. Ἐν συνεχείᾳ ἐπιτίθεται δι' ἐλαχίστων συγκεκριμένων φράσεων ὁ Ἕλλην κοινωνιολόγος καὶ κατὰ δύο ἄλλων κατευθύνσεων: ἐκείνης, ἡ ὁποῖα θεωρεῖ τὸν κοινωνικὸν βίον ὡς προϊὸν τῆς «ἀλληλενεργείας τῶν ἀνθρώπων» καὶ ἐκείνης,

ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζει τὴν κοινωνίαν ὡς πνευματικὴν ὁλότητα. Ὁ Ἐλευθερόπουλος δὲν καταδέχεται νὰ ὀνομάσῃ ὀνόματά καὶ νὰ εἶπῃ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του, ποῖοι οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν πρώτην καὶ ποῖοι τὴν δευτέραν κατεύθυνσιν. Φαντάζομαι, ὅτι θὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην κατεύθυνσιν τοὺς *Georg Simmel*, *Leopold von Wiese* καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐν Ἀμερικῇ ἀναπτυχθέντος «*Behavioirism*», ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν δευτέραν κατεύθυνσιν κυρίως τὸν *Othmar Spann* (ἴσως δὲ καὶ τὸν *Emile Durkheim*). Ὁμολογῶ, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετώπισῃ «κατὰ πρόσωπον» τοὺς ἀντιπάλους του, χωρὶς νὰ μνημονεύῃ ἀνωνύμως καὶ νὰ διαστρευλώῃ αὐθαιρέτως τὰς θεωρίας των. Ἐὰν ἔπραττε τοῦτο, θὰ ἐδυσκολεύετο κάπως περισσότερο εἰς τὸ νὰ τοὺς ἀντικρούσῃ.

Ὡς συμπέρασμα τῆς κριτικῆς, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἢ μᾶλλον ὑποτίθεται, ὅτι ἀσκεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος κατὰ τῶν ἄλλων κοινωνιολόγων, ἐμφανίζεται τὸ ἑξῆς: «Ὡστε παρεγνωρίσθη ἡ μόνη ἀλήθεια, αὕτη: τὸ μόνον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς γνωστὸν εἶναι, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ὁμοῦ ὠργανωμένοι καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη συμβίωσις ὀνομάζεται κοινωνία» (σ. 6 καὶ 7). Ἄς μοὶ ἐπιτρέψῃ ὁ Ἐλευθερόπουλος νὰ πληροφωρήσω συμπληρωματικῶς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ βιβλίου του, ὅτι ὁ Ἕλλην «κοινωνιολόγος» κακολογεῖ τοὺς συναδέλφους του, διότι οὐδεὶς παρεγνώρισεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει οὗτος ὡς προῖδον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐρεῦνης. Ὅλοι ἐγνώριζον καὶ γνωρίζουν, ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ὁμοῦ ὠργανωμένοι» καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη συμβίωσις, δηλαδὴ ἡ κοινωνία, ὀνομάζεται κοινωνία!

Εἰς τὴν σελίδα 9 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπαγωγή ἔχει ἐνταῦθα ἰδιάζουσαν μορφήν. Πρέπει νὰ γίνῃ ἀνάλυσις τοῦ ἀνθρωπίνου κοινωνικοῦ βίου». Αἱ φράσεις αὗται προϋποθέτουν ἄγνοιαν τῆς λογικῆς. Κρίνοντες ἀνωτέρω ὅσα εἶπεν ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ τῆς μεθόδου του, εἶπομεν, ὅτι δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν οὗτος συγγέῃ τὴν ἐπαγωγὴν πρὸς τὴν ἀνάλυσιν ἢ ἐὰν περιτολογῇ ἁπλῶς. Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι καθαρὰ! Ὁ Ἐλευθερόπουλος ταυτίζει τὴν ἐπαγωγὴν πρὸς τὴν ἀνάλυσιν. Ἄρα: ἀγνοεῖ

τὴν λογικὴν, ἢ ὁποῖα ἐμφανίζει τὴν ἐπαγωγὴν ὡς τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἀνάλυσιν μέθοδον.

Ταῦτα περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ «Θεμελιώδους» κοινωνιολογικοῦ ἔργου τοῦ Ἑλευθεροπούλου. Ἰδὴ ὡς εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐμφανιζομένου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἄρχὴ τοῦ κοινωνικοῦ βίου» πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου του.

Εἰς τὴν σελίδα 13 γράφει ὁ Ἑλευθερόπουλος: «Ἐκ τούτων ἔπεται λοιπὸν ὅτι τὸ πρόβλημα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τῶν ἀνθρώπων) πρέπει νὰ λάβῃ τὴν ἐπισημειωθεῖσαν ἀκριβεστέραν διατύπωσιν: πῶς ἐγεννήθη καὶ ἄρχη τὸ κοινωνικὸν γένος; Ἄλλοτε διετυπώθη τὸ πρόβλημα ἐπισημειωθῶς συνεζητεῖτο ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτείας θεωρουμένη: ὡς τῆς πρώτης κοινωνικῆς ἐνότητος ἢ ἡγνῶει τις λοιπὸν τὸ κοινωνικὸν γένος ἢ ἀβλαβῶς δὲν τὸ ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἐγὼ οὐκ ἔλαβον ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν τὰς γνώμας τὰς ἐπισημειωθεῖσας περὶ τῆς γενέσεως τῆς πολιτείας ἐπειδὴ οἱ συζητοῦντες ἐνόμιζον ὅτι ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου γενικῶς».

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ πληρωθῶ καὶ πάλιν τοὺς ἀναγνώστας, ὅτι ὁ Ἑλευθερόπουλος ἀγνοεῖ ὅσα ἔχουν γραφεῖ ὑπ' ἄλλων καὶ ἐμφανίζει ἑαυτὸν κακῶς ὡς διατυποῦντα νέα πράγματα. Εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι μέχρι τέλους αὐτοῦ τούτου τοῦ 17 αἰῶνος οἱ πλείστοι τῶν φιλοσόφων ἐταύτιζον τὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν πολιτείαν. Τὴν κοινωνίαν ἔβλεπον οὔτε μόνον ἢ κυρίως μέσῳ τῆς πολιτείας. Ὅχι μόνον ὁ Πλάτων καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ Machiavelli καὶ Bodinus, Althusius καὶ Grotius, Hobbes καὶ Pufendorf ἐγνώρισαν τὴν κοινωνίαν κυρίως διὰ τῆς πολιτείας. Αὐτὰ ὅμως ὅλα ἀνάγονται εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθόν, εἰς τὴν ἐποχὴν, κατ' ἣν τὴν κοινωνιολογίαν ἐν γένει ἐκηδεμόνευε (καὶ ταῦτα διὰ λόγους ἱστορικῶς σπουδαιωτάτους) ἡ πολιτειολογία. Πάντως ἡ διάκρισις τῆς κοινωνίας ἀπὸ τῆς πολιτείας ἐγένετο πολὺ πρῶτον ἐμφανισθῆ ὁ Ἑλευθερόπουλος. Ἡ πρώτη σύλληψις αὐτῆς συνδέεται πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν Locke, Hume καὶ Rousseau. Ὁ Adam Smith καὶ οἱ φιλόσοφοι Kant καὶ Fichte συνέβαλον μετὰ ταῦτα ἰδιαιτέρως εἰς τὴν θεμελίωσιν τῆς διακρίσεως ταύτης.

της. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ σήμερον τινές, οἱ ὅποιοι, εἰ δὲν ταυτί-
ζουν πλήρως τὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν πολιτείαν, πάντως θεωροῦν
τὴν κοινωνίαν ὡς μὴ δυναμένην νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ πολιτείας, δηλαδὴ
ταυτίζουν ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν ἀρχὴν τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν
ἀρχὴν τῆς πολιτείας. Δὲν ὑπάρχουν ὅμως ἄρα γε καὶ οἱ τὰ ἀντίθετα
ἰσχυριζόμενοι. Ὁ Ἐλευθερόπουλος δὲν ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἐμ-
φανίζει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὡς ἀνακαλύψαντα τὴν νέαν διατύπωσιν τοῦ
προβλήματος. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ἐλευθερόπουλος δίδει εἰς τοὺς
ἀναγνώστας του πληροφορίαν ἐσφαλμένην. Ὅχι μόνον ὑπάρχουν
(καὶ ὑπάρχουν ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων) οἱ τὰ ἀντίθετα ἰσχυριζό-
μενοι, ἀλλ' αὐτοὶ εἶναι μάλιστα καὶ οἱ περισσότεροι. Ἀρκοῦμαι εἰς
τὸ νὰ ἀναφέρω τὸν ἐκλαϊκευτικώτερον καὶ κατ' ἀκολουθίαν γνωστό-
τερον ὄλων: τὸν *Friedrich Engels*. Εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῆς
καταγωγῆς τῆς οἰκογενείας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ τῆς πο-
λιτείας, ὅχι μόνον δὲν ταυτίζει ὁ *Engels* τὴν καταγωγὴν τῆς πο-
λιτείας πρὸς τὴν καταγωγὴν τῆς κοινωνίας ἐν γένει, ἀλλ' ὀρμᾶται
ἀκριβῶς ἐκ τῆς ἀντιθέτου θέσεως. Τὸ αὐτὸ δέον νὰ λεχθῆ καὶ ἐν
σχέσει πρὸς πάντας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν τὴν λεγομένην
«ἐξωγενῆ» καταγωγὴν τῆς πολιτείας, δηλαδὴ τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ
πολιτεία ἐγεννήθη διὰ τῆς ὑποδουλώσεως λαοῦ τινος ὑπὸ τὸν νική-
σαντα λαόν. Κοινωνία, κατὰ τοὺς ὑποστηρικτὰς τῆς θεωρίας ταύτης,
ὑπῆρξε καὶ πρὸ τῆς πολιτείας. Ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνίας δὲν ταυτίζε-
ται πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτείας. Ἡ θεωρία περὶ τῆς «ἐξωγενοῦς»
καταγωγῆς τῆς πολιτείας, ἀναγομένη εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν *Saint-*
Simon, ὑποστηρίζεται σήμερον κυρίως ὑπὸ τοῦ *Franz Oppenhei-*
mer. Ἀλλὰ μήπως ἀγνοεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος, μόνον αὐτούς; Ὁ
Ἕλληνας κοινωνιολόγος ἀγνοεῖ τὸν πατέρα τῆς γερμανικῆς κοινωνιο-
λογίας, τὸν *Ferdinand Tönnies*, ὁ ὅποιος ἐπίσης ὅχι μόνον δὲν
ταυτίζει τὴν ἀρχὴν τῆς κοινωνίας πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτείας,
ἀλλὰ συνδυάζει τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς ἐκδοχὴν πρὸς τὴν περίφημον
περὶ «κοινότητος καὶ κοινωνίας» θεωρίαν του.

Εἰς τὴν σελίδα 17, ἀντικρούων ὁ Ἐλευθερόπουλος τὴν θεωρίαν
περὶ τῆς πρωτογόνου ἐλευθερομειξίας, ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τοῦ *Ba-*
chofen καὶ λέγει συγκεκριμένως τὰ ἑξῆς: «Παρόμοιον εἶναι τὸ

σφάλμα τὸ μεθοδολογικὸν τοῦ *Bachofen*: βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ φαινομένου ὅτι τὰ τέκνα παρουσιάζονται κατ' ἀρχὴν κληρονομοῦντα κατὰ τὴν μητρικὴν γραμμὴν, τὸ ὁποῖον ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ ὀνομάσῃ «δίκαιον τῆς μητρὸς» (*Mutterrecht*), λέγει ὅτι τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον, ἐὰν παραδεχθῇ τις ὅτι ἀρχικῶς ἐπεκράτει τὸ ἔθιμον τῆς ἐλευθερομειξίας. . . ». Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα, ἐὰν, ἀντικρούων ὁ Ἐλευθερόπουλος τὴν θεωρίαν περὶ τῆς πρωτογόνου ἐλευθερομειξίας, εὐρίσκειται ἢ ὄχι ἐν δικαίῳ· θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ παρατηρήσω ἀπλῶς, ὅτι τὰ περὶ *Bachofen* ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διατυπωθοῦν μὲ τόνον τόσον ἀπόλυτον. Ὁ *Bachofen* δὲν βασιζει τὴν περὶ ἐλευθερομειξίας θεωρίαν του ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρήματος ἀπλῶς, τὸ ὁποῖον μνημονεύει ὁ Ἐλευθερόπουλος. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου μνημονευόμενον ἐπιχείρημα δὲν χρησιμοποιεῖται καὶν ὑπὸ τοῦ *Bachofen* ὡς «ἐπιχείρημα». Ὁ *Bachofen*, παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς πράγματι ἀξιοθαυμάστου ποιητικῆς ὁρμῆς του, λέγει, ὅτι αἱ γυναῖκες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθοῦν τὸν ἐξευτελισμὸν, τὸν ὁποῖον ὑφίσταντο ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς ἐλευθερομειξίας καὶ ἐπέβαλον τὴν αὐστηρὰν ἐν τῇ ζωῇ πειθαρχίαν, τῆς γυναικοκρατίας ἐμφρανισθείσης ὡς προϊόντος τῆς συνειδητῆς ἀντιστάσεως τῆς γυναικὸς κατὰ τῆς ἐλευθερομειξίας. (Πρὸβλ. *J. J. Bachofen, Urreligion und Antike Symbole* (Reclam), I. σ. 90). Ὁ *Bachofen* μάλιστα ἐμφανίζει τὸ καθεστῶς τῆς ἐλευθερομειξίας ὄχι ἀπλῶς ὡς προηγηθὲν τῆς γυναικοκρατίας, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπανελθὸν καὶ διασπάσαι ταύτην. Ἡ ὑπὸ τοῦ *Bachofen* ὀνομαζομένη «διονυσιακὴ» γυναικοκρατία ἀποτελεῖ, κατ' αὐτόν, ὡσαύτως καθεστῶς ἐλευθερομειξίας. (Πρὸβλ. *Bachofen*, *op. cit.*, I, σ. 104). Θὰ ἦτο ὀρθότερον, ἐὰν ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐπεδείκνυε μεγαλυτέραν ἀκρίβειαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ξένων γνωμῶν. Τὸ ἔργον του ἄλλως τε δὲν θὰ ἔχανεν, ἀλλὰ θὰ ἐκέρδιζε μᾶλλον, ἐὰν ἠσχολεῖτο περισσότερον καὶ λεπτομερέστερον μὲ τοὺς ἄλλους καὶ ὀλιγώτερον μὲ τὸν ἑαυτόν του. Ὅσα γράφει ὁ ἴδιος κατὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς πρωτογόνου ἐλευθερομειξίας ἐμφανίζονται ὡς αὐθαίρετα ἀποφθέγματα. Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει βεβαίως κλονισθῆ, ἀλλ' ἐκλονίσθη δι' ἐπιχειρημάτων σοβαρῶν καὶ ὄχι διὰ λέξεων. Δὲν ἐννοῶ, διατὶ νὰ ἐμφανίζεται τις ὡς πρωτοτύπως ἀντικρούων θεωρίαν, τὴν

ὅποιαν ἄλλοι σοβαρότερον καὶ ἐπιτυχέστερον ἀντέκρουσαν. Δὲν καταδέχεται ὁ Ἐλευθερόπουλος νὰ μνημονεύσῃ τὰ σοβαρώτατα καὶ πράγματι ἐπιστημονικὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια ἔστρεψεν ὁ *Wilhelm Wundt* κατὰ τῆς θεωρίας περὶ τῆς πρωτογόνου ἐλευθερομειξίας (Πρὸβλ. *W. Wundt*, *Elemente der Völkerpsychologie*, Leipzig 1912, σ. 35 κ. ἑ. Τοῦ αὐτοῦ: *Völkerpsychologie*, 7. Band, I. Teil, Leipzig 1917, σ. 101 κ. ἑ., 190 κ. ἑ. καὶ 385 κ. ἑ., II. Teil, σελ. 31 κ. ἑ.), ἢ ἀποσιωπᾷ τὸν *Wundt* διὰ νὰ ἐμφανίσῃ ἑαυτὸν ὡς ἀντιμετωπίζοντα πρῶτον τὴν θεωρίαν αὐτήν; Θὰ ἦτο προτιμότερον, εἰάν παρέπεμπεν ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς τὸν *Wundt* ἢ ἔστω ἀπλῶς εἰς τὸν *Engels* (*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*, Berlin 1928, σ. 12 κ. ἑ.) καὶ εἰάν ἐσέβετο τοὺς ἀναγνώστας περισσότερο καὶ δὲν ἔγραφε φράσεις, ὡς αἱ ἀκόλουθοι :

«Ἐγὼ λοιπὸν θεωρῶ τὴν διδασκαλίαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔζων κατ' ἀρχὰς εἰς ἰσοβίους (μονογάμους ἢ πολυγύνεις) οἰκογενείας, ἀδιέφορον εἰς ὁμοῦ ἀποτελούσας μίαν κοινότητα ἢ κατ' ἄγριον τρόπον χωριστὰς καὶ τὴν διδασκαλίαν ὅτι ἔζων εἰς ἀπολύτως ἐλευθέρας ἐρωτικὰς σχέσεις, ὡς ἀβασίμους καὶ ἀκόμη καὶ ὡς φανταστικὰς. Βάσιν ἔχει μόνον ἡ ὑπόθεσίς μου ὅτι ἔζων εἰς παροδικὴν «σύζευξιν».

Εἰς τὴν σελίδα 29 προσφέρει ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἄλλους πολλοὺς μαργαρίτας. Παραθέτω ἓνα ἐξ αὐτῶν : «Ὅστε ἡ μόνη δυνατὴ ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ὁ ἄνδρας εὗρισκε τὴν γυναῖκα μεταξὺ ἄλλων ἀνθρώπων, τοῦτο δὲ σημαίνει πάλιν ἀναγκαιῶς πλησίον του».

Εἰς τὴν σελίδα 33 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος : «Ἐγὼ δὲ ἀπεναντίας καθώρισα ὅτι ἡ ἀρχικὴ πιθανὴ παροδικὴ σύζευξις πρέπει νὰ ὑφίστατο μὲ αἰμομειξίαν». Καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν φράσιν αὐτὴν ἔχω ὑποχρέωσιν νὰ ἐπαναλάβω ὅ,τι ἐτόνισα καὶ ἄνωτέρω. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἐμφανίζεται ὁ Ἐλευθερόπουλος «καθορίζων» ὅσα ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ—καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει πραγματικῆς ἐρεῦνης—εἶχον πιστοποιήσει. Ἀρκοῦμαι ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς αἰμομειξίας νὰ παραπέμψω εἰς τὸν *Engels*, ὁ ὅποῖος—βασίζόμενος ἄλλως τε πλήρως ἐπὶ τοῦ *Morgan*—διδάσκει, ὅτι ἡ πρώτη ἐν τῷ πλατσίῳ

τοῦ ὀμαδικοῦ γάμου ἀναπτυχθεῖσα σταθερὰ μορφή οἰκογενείας ὑπῆρξεν ἢ μορφή ἐκείνη τῆς ὀμαίμονος οἰκογενείας, ἣς αἱ γαμήλιοι ὀμάδες εἶναι κατὰ γενεὰς διηρημέναι, μορφή βασιζομένη ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς αἰμομειξίας καὶ ὑφ' ἣν ἀπεκλείοντο τῆς ἀσκήσεως συζυγικῶν δικαιωμάτων μόνον οἱ εἰς διαφόρους γενεὰς ἀνήκοντες. Ἡ ἀπαγόρευσις τῶν συζυγικῶν σχέσεων μεταξύ ἀδελφῶν ἐγένετο, κατὰ τὸν *Engels*, κατὰ τὸ ἐπόμενον στάδιον τῆς ἐξελίξεως, στάδιον χαρακτηριζόμενον διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῆς λεγομένης οἰκογενείας τῶν «πουνάλονα». (Πρὸς *Engels*, *Der Ursprung der Familie* κτλ., Berlin 1928, σ. 17 κ. ἐ.).

Εἰς τὴν σελίδα 36 ἐμφανίζει ὁ Ἐλευθερόπουλος τὸν *Hobbes* καὶ τὸν *Rousseau* «ἀγνοοῦντας τὰ ἱστορικά ἀντικειμενικά φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ βίου». Τονίζω καὶ πάλιν, ὅτι ὅσα λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ τῶν μεγάλων φιλοσόφων εἶναι κατ' ἀρχὴν καὶ κατὰ σύστημα ἐσφαλμένα. Ὅταν ὁ *Hobbes* καὶ μετὰ ταῦτα ὁ *Rousseau* συνέλαβον καὶ ἀνέπτυξαν τὰς θεωρίας των, δὲν «ἠγνόησαν» — ὅπως κολακεύεται νὰ διακηρύσσει ὁ Ἐλευθερόπουλος, — «ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι μόνον μία μεταγενεστέρα μορφή τοῦ ὀργανωμένου βίου ἐν κοινῷ (sic!) τῶν ἀνθρώπων» (σ. 36), ἀλλὰ, συμφώνως πρὸς τὴν φρασεολογίαν καὶ νοοτροπίαν τῆς ἐποχῆς, δὲν διέκρινον μεταξύ ὀργανωνένης κοινωνίας καὶ πολιτείας, δηλαδή ἐχρησιμοποιοῦν ἀπλῶς τὸν ὄρον «πολιτεία» ὑπὸ ἔννοιαν εὐρυτέραν ἐκείνης, ὑφ' ἣν χρησιμοποιεῖται οὗτος σήμερον.

Μετὰ τοὺς *Hobbes* καὶ *Rousseau* παραλαμβάνει ὁ Ἐλευθερόπουλος «ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς», δηλαδή χωρὶς νὰ μνημονεύῃ τὰ ὀνόματα ἐκείνων, καθ' ὧν ἐπιτίθεται (χωρὶς νὰ ἀτενίσῃ τούτους κατὰ πρόσωπον), ὄλους, ὅσοι προσεπάθησαν νὰ ἀποδώσουν τὴν κοινωνικότητα εἰς ὀρισμένα ἔλατήρια, ψυχικά, πνευματικά κτλ. Ὁ Ἐλευθερόπουλος νομίζει, ὅτι ἀναπτύσσει τὰς θεωρίας των καὶ ὅτι ἀντικρούει ταύτας. Πράγματι οὔτε τὰς θεωρίας των ἀναπτύσσει, οὔτε κατ' ἀκολουθίαν ἀντικρούει ταύτας. Εἰς τὰς ἀποκρουομένας θεωρίας θὰ περιλαμβάνεται ἴσως καὶ ἡ θεωρία τοῦ *Kant*, διότι καὶ αὐτὸς εἰς περίφημόν τινα παράγραφον τοῦ ἔργου του «*Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*» ἀνάγει

τὴν κοινωνίαν εἰς ὠρισμένην τάσιν κοινωνικότητος. Ὡστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συλλαμβάνει ὁ Ἐλευθερόπουλος καὶ τὸν *Kant* περιπίπτοντα εἰς «λογικὸν σφάλμα»!!

Ἰδιαιτέρως ἀναφέρει ὁ Ἐλευθερόπουλος καὶ «καταπολεμεῖ» τὴν θεωρίαν τοῦ *Freud*. Ποίαν ὁμως θεωρίαν του; Ὁ Ἐλευθερόπουλος γράφει κατὰ λέξιν: «Ἐνταῦθα ἀναφέρω ἰδιαιτέρως καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ *Freud*, ὅτι ἡ κοινωνία παρήχθη ἐκ τῆς ὁρμῆς πρὸς συνουσίαν» (σ. 41). Ὁφείλω καὶ πάλιν νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος γράφει πράγματα ἀνακριβῆ. Οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ εἶπεν ὁ *Freud*, ὅτι ὁ κοινωνία παρήχθη ἐκ τῆς ὁρμῆς πρὸς συνουσίαν. Ὁ Ἐλευθερόπουλος ἀγνοεῖ α) ὅτι ὁ *Freud* θεωρεῖ — καὶ τοῦτο τονίζει οὗτος ῥητῶς — τὴν ἔννοιαν «Sexualtrieb» εὐρύτεραν τῆς ἔννοιας τῆς ὁρμῆς πρὸς συνουσίαν (Πρὸβλ. προχείρως: *Sigm. Freud, Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, Leipzig, Wien und Zürich, 4 Aufl., 1922, σ. 314 κ. ἑ.*), β) ὅτι ὁ *Freud* ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξιν ὅχι μόνον τῶν «Sexualtriebe», ἀλλὰ καὶ τῶν «Ichtriebe», τῶν τελευταίων τούτων μάλιστα ἐξυψούντων ἀκριβῶς τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τοῦ «εἶδους» (*Freud* *op. cit.*, σ. 368 κ. ἑ.), τέλος δὲ γ) ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ «Sexualtrieb», κατὰ τὸν *Freud*, καθίσταται παράγων «κοινωνικὸς» μόνον ἐφ' ὅσον ὁ σκοπὸς του (der «Sexualzweck», ἔστω λοιπὸν αὕτη αὕτη ἡ ὁρμὴ πρὸς συνουσίαν) ἀντικαθίσταται διὰ «σκοποῦ κοινωνικοῦ» («Sozialzweck»), τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτῆς τῶν σκοπῶν συντελουμένης διὰ τῆς λεγομένης «Sublimierung» (Πρὸβλ. *Freud, op. cit.*, σελ. 362). Αὕτη εἶναι ἡ θεωρία τοῦ *Freud*, ὡς τοιαύτη δὲ δὲν ἀντικρούεται διὰ τῶν ὅσων λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος, παραπέμπων ἀπλῶς εἰς ὠρισμένα ζῶα, εἰς τὰ ὅποια ἡ ὁρμὴ πρὸς συνουσίαν δὲν ὤθει πρὸς κοινωνίαν (Πρὸβλ. σ. 41). Ὅταν ὁμιλῇ ὁ *Freud* περὶ τῆς ἐσωτερικῆς (ἐρωτικῆς) κλίσεως, ἡ ὁποία ὤθει τὸν μαθητὴν πρὸς τὸν διδάσκαλον (κλίσεως, ἡ ὁποία μάλιστα εἶναι συνήθως ἀσυνεΐδητος), δὲν ἐννοεῖ, ὅτι ὁ μαθητὴς ζητεῖ νὰ συνουσιασθῇ μὲ τὸν διδάσκαλον! Αὐτὰ εἶναι, κατὰ τὸν *Freud* καὶ τοὺς γνωρίζοντας ἔστω καὶ ἐλάχιστα τὴν διδασκαλίαν του, στοιχειώδη! Ὁ *Freud* λέγει ῥητῶς ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὑπ' ἐμοῦ χρησιμοποιούμενον

άνωτέρω παράδειγμα, ότι εις τήν σχέσιν ταύτην μαθητοῦ καὶ διδασκάλου, ἄρρενος πελάτου καὶ ἱατροῦ ἐκτοπίζεται ἡ φανερά ὁμοφιλοφιλία (δηλαδή ὁ σκοπὸς τῆς συνουσίας ὡς παρὰ φύσιν ἀσελγείας) ὑπὸ ἄλλων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν κλίσεων καὶ ὁρμῶν (Προβλ. *Freud* ορ. cit., σ. 470).

Εἰς τὴν σελίδα 42 ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ὑποσημείωσις τοῦ Ἐλευθεροπούλου: «Ὁ *Stammeler*, *Wirtschaft und Recht* σελ. 109 δὲν θέλει γὰρ ὀνομάσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον ἀναγκαῖον, ὅπως οὔτε τὴν ἐπιστήμην κτλ. ἀλλὰ σφάλλει: ἀπεναντίας τόσον ἡ ἐπιστήμη, ὅσον καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος ἦσαν ἀναγκαῖα, διότι ἦσαν καὶ εἶναι ἐκφάνσεις τοῦ πνεύματος τοῦ ἐμπειρικῶς δεδομένου ἀνθρώπου». Ἡ φράσις αὕτη εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀντικρούει καὶ ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος. Καὶ ἐν πρώτοις δὲν λέγει οὗτος, ποίαν ἔκδοσιν τοῦ μνημονευομένου ἔργου τοῦ *Rudolf Stammeler* ἔχει ὑπ' ὄψιν του. Εἰς τὴν σελίδα 109 τῆς τρίτης ἐκδόσεως, τὴν ὁποίαν ἔχω πρόχειρον, δὲν εὗρισκω τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενα. Ἄλλ' ἄς ὑποχωρήσω εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ὁ Ἐλευθερόπουλος θὰ ἐννοῇ τὰ εἰς τὰς σελίδας 103, 104 καὶ 105 ὑπὸ τοῦ *Stammeler* ἀναπτυσσόμενα (Προβλ. *Stammeler*, *Wirtschaft und Recht*, Leipzig 1914, σ. 193 κ. ἑ.) Τί λέγει ὁμοίως ὁ *Stammeler* εἰς τὰς σελίδας ταύτας; Ὁ Ἐλευθερόπουλος δὲν ἀνέγνωσεν ἢ, εἰ ἀνέγνωσεν, δὲν ἐνόησεν ὅσα γράφει ὁ *Stammeler*. Καὶ ἐν πρώτοις ὁ Γερμανὸς νομομαθὴς καὶ φιλόσοφος ὄχι μόνον δὲν λέγει, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἀναγκαῖα, ἀλλὰ λέγει ῥητῶς τὸ ἀντίθετον. Ὁ *Stammeler* γράφει κατὰ λέξιν: «Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην εἶναι λοιπὸν ἡ τάσις πρὸς αὐτοιετῆ κοινωνικὴν ἐπιστήμην, παραπλεύρως εἰς τὴν περὶ τὴν φύσιν στρεφομένην ἐπιστήμην, ἀναγκαῖα» (*Stammeler* ορ. cit., σ. 105 κ. ἑ.). Ἀμέσως κατωτέρω ἐπεξηγεῖ ὁ *Stammeler*, τί εἰδικῶς σημαίνει ἡ «ἀναγκαιότης» αὕτη καί, συμφώνως πρὸς ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα, λέγει ἀπλῶς, ὅτι ἡ ἀναγκαιότης αὕτη δὲν εἶναι «ἀπόλυτος». Αὐτὰ διαφέρουν οὐσιωδῶς ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀποδίδει εἰς τὸν *Stammeler* ὁ Ἐλευθερόπουλος. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἀποδίδει ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς τὸν

Stammeler τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον λέγει ἢ ἀνωτέρω κατὰ λέξιν μνημονευθεῖσα φράσις τοῦ Γερμανοῦ ἐρευνητοῦ.

Τὰ ἀπὸ τῆς σελίδος 42 καὶ πέραν ἀναπτυσσόμενα ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου ἐν σχέσει πρὸς τὴν «ὑφὴν τῆς πρωτογόνου κοινωνίας» στεροῦνται καὶ τῆς ἐλαχίστης ἐπιστημονικότητος καὶ δίδουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει—καὶ δὴ κακῶς—«κάποιο παραμῦθι», τὸ ὁποῖον κατὰ τύχην ἤκουσε καὶ ἀκρίτως παρέλαβε. Εἰς τὴν σελίδα 45 ὑπάρχει μάλιστα φράσις ἀφαντάστου παραδοξότητος, ἢ ὅποια, διατυπωμένη ὑπὸ μαθητοῦ Γυμνασίου, θὰ ὠδήγει ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀπόρρητίν του. Ὁ Ἐλευθερόπουλος γράφει: «διότι ἀπαγόρευσις ἔξωθεν ἐπιβαλλομένη, ἐπομένως πηγάζουσα ἐκ τῶν ἔνδον τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου. . .». Τί σημαίνει ἡ φράσις αὕτη; Τὸ «ἔξωθεν» ἐπεξηγεῖται διὰ τοῦ «ἔνδον»; Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ μὴ σχολιάσω τὸ σφάλμα τοῦτο.

Χαρακτηριστικὸν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος, εἶναι καὶ τοῦτο: Θέλων νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ πρωτόγονος κοινωνία ἦτο ὡς ὀργάνωσις ἀριστοκρατικὴ καὶ μοναρχικὴ κατάστασις, ἀρκεῖται εἰς τὸ ἐξῆς ἐπιχείρημα: «Ὁ καθορισμὸς τῆς πρωτογόνου κοινωνίας ὡς δημοκρατικοῦ καθεστώτος ἔχει ὡς βάσιν τὴν ἐσφαλμένην γνώμην ὅτι ἀρχικῶς ἐπεκράτει ἐλευθερομειξία, παραβλέπει δὲ τοῦτο ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη ἐπεκράτει ἐλευθερομειξία, μὲν ταῦτα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχε δημοκρατικὸν καθεστῶς, διότι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐκ φύσεως ἀνόμοιοι καὶ ἄνισοι» (σ. 46 κ. ἐ.). Καὶ ἀμέσως κατωτέρω τονίζει ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὅτι πρὶν ἢ ἰσχυρισθῆ τις, ὅτι οἱ πρωτόγονοι ἔζων ὑπὸ δημοκρατικὸν καθεστῶς, ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῆ πρῶτον, ὅτι οἱ πρῶτοι φυσικοὶ ἄνθρωποι ἦσαν καλλίτεροι ἀπὸ τὸν γορίλλα (σ. 47). Τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Ὁμολογῶ, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνακαλύψω λογικὴν συνοχὴν εἰς τὰ διὰ τῶν ἀνωτέρω φράσεων διατυπούμενα.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ «θεμελιώδους» κοινωνιολογικοῦ ἔργου τοῦ Ἐλευθεροπούλου φέρει τὸν τίτλον «Ἐξέλιξις τῶν διαφορῶν ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου».

Εἰς τὴν σελίδα 53 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Τὸ ἔθνος εἶναι κατ' ἀρχὰς ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, κυρίως μόνον πνευματικὴ ἐνότης,

δηλαδή δὲν εἶναι μία μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἔνεκα τούτου δὲν μ' ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα». Ἡ φράσις αὕτη ἀντιτάσσει πρὸς ὅσα «διδάσκει» ὁ Ἐλευθερόπουλος εἰς ἄλλα σημεία τοῦ «ἔργου» του. Συγκεκριμένως εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευομένην ὑποσημείωσιν τῆς σελίδος 42, εἰς ἣν ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ *Stammier*, λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος κατὰ λέξιν, ὅτι «τόσον ἡ ἐπιστήμη, ὅσον καὶ ὁ κοινωνικὸς βίος ἦσαν ἀνεγκαῖα, διότι ἦσαν καὶ εἶναι ἐκφάνσεις τοῦ πνεύματος τοῦ ἐμπειρικῶς δεδομένου ἀνθρώπου». Ἡδη ἐμφανίζεται λέγων, ὅτι τὸ ἔθνος δὲν εἶναι μορφή τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διότι ἀποτελεῖ πνευματικὴν ἐνότητα, δηλαδή προῖόν καὶ ἐκφάνσιν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀντίφρασις, εἰς ἣν περιπίπτει ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ διατυπώσῃ σαφῶς τὰς ἰδέας του. Ἄς μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν βοηθήσω εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ὁ Ἐλευθερόπουλος θέλει ἀπλῶς νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ ἔθνος, ἀντιθέτως π. χ. πρὸς τὸ γένος, τὴν φυλὴν κτλ., ὀρίζεται ὑπὸ στοιχείων ὄχι φυσικῶν, ἀλλὰ πνευματικῶν, δηλαδή τὰ κριτήρια, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συλλαμβάνεται λογικῶς, δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν σφραῖραν φυσικῶν ἰδιοτήτων (ὅπως εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ αἵματος κτλ.), ἀλλὰ πνευματικῶν ἰδιοτήτων. Αὐτὰ θέλει, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ μᾶς εἴπῃ ὁ Ἐλευθερόπουλος. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐρωτᾶται: ποῦ βασιῖζει ὁ Ἕλληνας «κοινωνιολόγος» τὸν ἰσχυρισμὸν του, ὅτι ἡ πνευματικὴ ἐνότης δὲν ἀποτελεῖ μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου; Δὲν συνδέει καὶ τὸ ἔθνος ὠρισμένους ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους; Διατί ὁ Ἐλευθερόπουλος—ἀφ' οὗ ὀνομάζει τὴν «πολιτείαν» μορφήν τοῦ κοινωνικοῦ βίου—ἀρνεῖται τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν εἰς τὸ ἔθνος;

Εἰς τὴν σελίδα 55 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος «Ἡ ὀργάνωσις τοῦ κοινωνικοῦ γένους . . . βασιῖζεται ἐπὶ τῆς προσωπικῆς σχέσεως τῶν ἀτόμων . . . , ἡ ὀργάνωσις δὲ τῆς πολιτείας . . . βασιῖζεται ἐπὶ τῆς σχέσεως ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀνθρώπων πρὸς τινὰ χώραν». Δὲν θὰ ἐξετάσω τὴν ὀρθότητα τῆς διακρίσεως ταύτης. Ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα, εἶναι τοῦτο: ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐμφανίζει ἑαυτὸν ὡς πρωτοτύπως ἐπιχειροῦντα τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν, ἐν ᾧ αὕτη εἶχεν ἐπιχειρηθῆ προηγουμένως—ὑφ' ἣν ἀκριβῶς μορφήν ἐμφανίζει ταύτην ὁ Ἐλευ-

θερόπουλος—ὑπὸ τοῦ *Friedrich Engels*. (Πρὸς σχετικῶς: *Engels*, op. cit., σ. 178).

Εἰς τὴν σελίδα 58 ὑπάρχει ὑποσημείωσις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁμολογεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὅτι τὰς «εἰδικὰς πληροφορίας περὶ τῆς ὀργανώσεως τῶν γερμανικῶν φυλῶν» παρέλαβεν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ *H. Fehr*, *Deutsche Rechtsgechichte*. Ὅφείλω νὰ πληροφορήσω τὸν ἀναγνώστην, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ *Fehr* (τὸ ὁποῖον ὡς διδακτικὸν σύγγραμμα εἶναι ἀναντιρρήτως ἄριστον) περιέχει μόνον γενικὰς καὶ ὄχι εἰδικὰς πληροφορίας, διότι εἶναι συνοπτικώτατον καὶ προωρισμένον ἀπλῶς διὰ τοὺς φοιτητάς. Ἐὰν τὰς «εἰδικὰς» πληροφορίας τοῦ παρέλαβεν ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὡς λέγει, ἀπὸ τὸν *Fehr*, τότε ἀγνοεῖ ἀπλούστατα τὴν ὀργάνωσιν τῶν γερμανικῶν φυλῶν. Ἄλλ' ὅτι ἔτι περιεργότερον, εἶναι τοῦτο: ὁ Ἐλευθερόπουλος, ἂν καὶ ὁμολογεῖ ὀητῶς, ὅτι τὰς πληροφορίας τοῦ παρέλαβεν ἀπὸ τὸν *Fehr*, ζητεῖ εἰς τὴν αὐτὴν ὑποσημείωσιν, ἣν ἐμνημόνευσα ἀνωτέρω, νὰ διορθώσῃ τοῦτον καὶ λέγει, ὅτι ὁ *Fehr* «σφάλλει». Ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τίνων πληροφοριῶν διορθώνει ὁ Ἐλευθερόπουλος ἐκεῖνον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου παρέλαβε τὰς μόνον γνωστὰς εἰς αὐτὸν «εἰδικὰς» πληροφορίας;

Εἰς τὰς σελίδας 63 κ. ἔ. ὁμιλεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος περὶ τοῦ μητρικοῦ δικαίου καὶ ἐν γένει περὶ τῆς μητριαρχίας. Ὁ συγγραφεὺς δὲν γνωρίζει ὡς πρὸς τὸ σπουδαιότατον αὐτὸ πρόβλημα εἰ μὴ μόνον ὅσα ἐγνώριζεν, ὅταν ἐξεδόθη ἡ πρώτη ἐκδοσις τῆς «κοινωνιολογίας» του. Ἡ μᾶλλον: δὲν γνωρίζει καλῶς οὔτε ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἦσαν γνωστὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ «ἔργου» του. Ἐὰν ἔστω καὶ τὸν *Bachofen* μόνον ἐγνώριζε καλῶς, θὰ προέβαιεν εἰς σοβαρωτέραν ἀντιμετώπισιν τῶν θεωριῶν τούτου. Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ: ὁ ἀσχολούμενος σήμερον μὲ τὸ πρόβλημα τῆς μητριαρχίας, ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του (εἴτε διὰ νὰ ἀσπασθῇ, εἴτε διὰ νὰ ἀντικρούσῃ ταῦτα) τὰ νεώτερα πορίσματα τῶν περὶ τὸ πρόβλημα τῆς μητριαρχίας στρεφομένων ἐρευνῶν. Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τούτων συνδέονται πρὸς τὰ ὀνόματα μεγάλων καὶ σοφῶν ἐρευνητῶν καὶ δὴ ὄχι μόνον κοινωνιολόγων, ὡς ὁ *Franz Oppenheimer*, ἀλλὰ καὶ ἀντιπροσώπων τῆς εἰδικῆς ἐκείνης ἐπιστήμης, ἣ ὁποία ὀνομάζεται ἐθνολογία. Αἱ προϋποθέσεις, ὑφ' ἃς ἐγνώρισεν ἡ

ἀνθρωπότης τὴν μητριαρχίαν ἐχρησίμευσαν ὡς ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἐρεῦνης εἰς τὴν λεγομένην σχολὴν τῶν «καθολικῶν» ἐθνολόγων τῆς Βιέννης. Ἡ σχολὴ αὕτη, τῆς ὁποίας πρόδρομοι ἦσαν οἱ *Frobenius*, *Graebner* καὶ *Ankermann*, κύριοι δὲ ἀντιπρόσωποι εἶναι οἱ *W. Schmidt* καὶ *Koppers* (Πρὸβλ. σχετικῶς: *W. Schmidt und W. Koppers, Gesellschaft und Wirtschaft der Völker, Regensburg*, σ. 70 κ. ἐ., ἰδίᾳ δὲ 256 κ. ἐ. καὶ 539 κ. ἐ.) καὶ τῆς ὁποίας τὴν διδασκαλίαν ἐμφανίζεται τελευταίως ἐν πολλοῖς υἱοθετῶν καὶ συμπληρῶν ὁ κοινωνιολόγος *Franz Oppenheimer*. (Πρὸβλ. *System der Soziologie*, 4. Band, 1. Abteilung, Jena 1929, σ. 3 κ. ἐ., 234 κ. ἐ.), παρέδωκεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν περίφημον θεωρίαν περὶ τῶν κύκλων πρωτογόνου πολιτισμοῦ. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ ἀνθρωπότης δὲν διήλθεν ἀναγκαίως ὠρισμένα καὶ ἀπανταχοῦ ὁμοιόμορφως ἐκδηλωμένα στάδια ἐξελίξεως. Ἡ προϊστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὠρμήθη ἐκ τριῶν διαφορῶν πρὸς ἀλλήλους κύκλων πολιτισμοῦ, κύκλων, τῶν ὁποίων οἱ χαρακτῆρες ἀπετέλεσαν ὀρμητήρια καὶ ὄχι διαδοχικῶς καὶ κατ' ἀνάγκην φυσικὴν ἀναπτυχθεῖσας βαθμίδας ἐξελίξεως. Ἐὰν πιστοποιῆται ὁμοιομορφία τις «προϊστορικῆς» ἐξελίξεως εἰς διαφορούς λαούς, τοῦτο—κατὰ τὴν νεωτέραν αὐτὴν θεωρίαν—ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὸ ὅτι πάντες οἱ λαοὶ ὠρμήθησαν ἐκ τῆς αὐτῆς βάσεως, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι μεγάλαι μεταναστεύσεις μετεβίβασαν πολλὰ τῶν χαρακτηριζόντων ἕκαστον τῶν κύκλων πολιτισμοῦ στοιχείων καὶ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς ἄλλους κύκλους λαούς. Οἱ τρεῖς κύκλοι πρωτογόνου πολιτισμοῦ εἶναι οἱ τῶν κυνηγῶν (ἐννοεῖται πάντως: τῶν ἀνωτέρων κυνηγῶν, διότι οἱ «κατώτεροι» κυνηγοὶ ἀνήκουν εἰς τὴν παλαιολιθικὴν ἐποχὴν), τῶν γεωργῶν καὶ τῶν κτηνοτρόφων. Ὁ κύκλος τῶν κυνηγῶν χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ ἐξωγάμου πατρικοῦ δικαίου, ὁ τῶν γεωργῶν ὑπὸ τοῦ ἐξωγάμου μητρικοῦ δικαίου, ἐν ᾧ τέλος ὁ τῶν κτηνοτρόφων ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν μεγάλην οἰκογένειαν πατρικοῦ δικαίου, τὴν πατριάν. Ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν κύκλων τούτων προκύπτουν οἱ ἐξῆς τρεῖς δευτερογενεῖς κύκλοι: ὁ τοτεμιστικὸς μητριαρχικός, ὁ ἐλεύθερος μητριαρχικός καὶ ὁ ἐλεύθερος πατριαρχικός. Τὸ μητρικὸν δίκαιον ἐμφανίζεται κατὰ ταῦτα χαρακτηρίζον πρωτογενῶς μόνον τὸν κύκλον

τῶν γεωργῶν, ὅπου κύριος παράγων τῆς ἐργασίας ἦτο ἡ γυνὴ καὶ ὅπου ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἀνεπύχθησαν κατὰ πρῶτον καὶ οἱ μετὰ ταῦτα σπουδαιοτάτην ἀποστολὴν ἐκπληρόσαντες ἀνδρικοὶ σύνδεσμοι. Ὅπου ἀπαντᾷ, ἔξω τοῦ ἀρχεγόνου κύκλου τῶν γεωργῶν (τῶν κατωτέρων γεωργῶν), μητρικὸν δίκαιον, ἐκεῖ ἡ προέλευσίς του εἶναι ἐξωγενής.

Διὰ τῆς νεωτέρας ταύτης θεωρίας, ἡ ὁποία βασίζεται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπὶ πραγματικῆς, σοβαρᾶς καὶ λεπτομεροῦς χρησιμοποίησεως τῶν προϊστορικῶν καὶ ἐθνολογικῶν δεδομένων, τὸ πρόβλημα τῆς μητριαρχίας προσέλαβε νέαν ὅλως μορφήν, μορφήν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἐλευθερόπουλος ἀγνοεῖ πλήρως. Ὁ Ἕλλην «κοινωνιολόγος» σκιαμαχεῖ ἀπλῶς διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του, διότι στρέφεται κατ' ἀντιπάλων, τοὺς ὁποίους «κατασκευάζει» ὁ ἴδιος ἐπίτηδες ἀσθενεῖς. Ὁ Ἐλευθερόπουλος θὰ ἔπρεπεν, ὄχι μόνον τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὰς νὰ ἀντιμετωπίσῃ σοβαρῶς, ἀλλὰ καὶ τὰ πορίσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν του καὶ νὰ μὴν ἀρκῆται εἰς τὸ νὰ καταπολεμῇ τὴν ὑπόθεσιν τῆς μητριαρχίας, συνδυάζων ταύτην πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερομιξίας. Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς — καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶχε σημασίαν διὰ τὸν *Bachofen* — δὲν ἔχει πάντως διὰ τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς, οἱ ὁποῖοι βασίζουσι τὴν περὶ μητριαρχίας θεωρίαν ἐπὶ ἐπιχειρημάτων ἀγνοουμένων ὑπὸ τοῦ Ἐλευθεροπούλου.

Εἰς τὴν σελίδα 67 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Νὰ μὴ νομίση τις ὅτι, λέγων ἐγὼ ταῦτα, παραβλέπω τὴν ἐκτίμησιν, τὴν ὁποίαν ἀπολαύει δῆθεν ἡ γυναῖκα εἰς τοὺς ἀρχαίους Γερμανοὺς καὶ τοὺς τυχοδιώκτας ἱππώτας ἢ εἰς τοὺς Σπαρτιάτας κ. ἄ.: αὐτὴ ἡ δῆθεν ἐκτίμησις, ὁ δῆθεν σεβασμὸς, δὲν ἐσήμαινεν ὅτι ἡ γυνὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ἄτομον ἢ ὡς κοινωνικὸν στρῶμα ἴση πρὸς τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἦτο μόνον ἐν μέρει μὲν ἐκδήλωσις τῆς προθυμίας τοῦ Ἄρεως πρὸς θυσίαν ἀπέναντι τῆς Ἀφροδίτης ζητοῦντος τὴν εὐνοιάν της, ἐν μέρει δέ, ὅπως π. χ. εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, συνέπεια θεσμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ βίου». Αὐτὸς εἶναι ὁ πρωτοφανὴς τρόπος, καθ' ὃν ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Ἐλευθερόπουλος: Καὶ ἐν πρώτοις γράφει ὁ Ἕλλην «κοινωνιολόγος», ὅτι «δὲν παραβλέπει τὴν ἐκτίμησιν, τὴν ὁποίαν ἀπολαύει

δῆθεν ἡ γυναῖκα». Ἐρωτᾶται ὁμως: ἐὰν πρόκειται πράγματι περὶ «δῆθεν ἐκτίμησεως», πῶς λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος, ὅτι δὲν τὴν παραβλέπει καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἀναγνωρίζει; — Ἀμέσως μετὰ ταῦτα λέγει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «αὐτὴ ἡ δῆθεν ἐκτίμησις, ὁ δῆθεν σεβασμός... ἦτο μόνον ἐν μέρει μὲν... ἐν μέρει δέ, ὅπως π. χ. εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, συνέπεια θεσμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ βίου». Δὲν ἐννοῶ πράγματι τί θέλει νὰ μᾶς εἴπη ὁ συγγραφεύς! Τὸ ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐκτίμησις ἦτο «συνέπεια θεσμοῦ τοῦ κοινωνικοῦ βίου» σημαίνει ἄρα γε, ὅτι δὲν ἦτο «πραγματικὴ» ἐκτίμησις, ἀλλ' ἦτο ἀπλῶς «δῆθεν ἐκτίμησις»; Ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εὐρίσκω λογικὴν συνοχὴν εἰς τὰς σκέψεις αὐτάς!

Εἰς τὴν σελίδα 69, ἐνῶ ἀρνεῖται προηγουμένως τὴν γυναικοκρατίαν, γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος: «Ἄλλως τε δὲν θέλω νὰ ἀρνηθῶ ὅτι κατὰ τόπους ἐξαιρετικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξειλίχθη ἡ γυναικοκρατία, ἀλλὰ πάντως καὶ πάλιν μᾶλλον κατ' ἰδέαν, ἢ πραγματικῶς καὶ μᾶλλον ἴσως ἐκ θρησκευτικῶν λόγων (ἐκ δαιμονοπιστίας) ἢ ἐκ λόγων ἰσχύος καὶ ὑπεροχῆς». Τὶ σημαίνουν αὐτά; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξειλίχθη ἡ γυναικοκρατία μᾶλλον «κατ' ἰδέαν» καὶ ὄχι εἰς τὴν πραγματικότητα;

Ἀπὸ τῆς σελίδος 70 καὶ πέραν ἀντικρούει ὁ Ἐλευθερόπουλος τὴν θεωρίαν περὶ πρωτογόνου κομμουνισμοῦ, δηλαδὴ ἐλλείψεως κοινωνικοῦ διαφορισμοῦ. Δὲν θὰ ἐξετάσω ἐνταῦθα, ἐὰν ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἢ δὲν εἶναι ὀρθή. Ὅτι ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα εἶναι τοῦτο: ὅτι ὁ Ἐλευθερόπουλος καὶ πάλιν σκιαμαχεῖ, δηλαδὴ καταπολεμεῖ ἀνδρείκελλα ἀντιπάλων, τὰ ὅποια κακοτέχνως κατεσκεύασεν ὁ ἴδιος. Ὁ Ἐλευθερόπουλος ἀγνοεῖ τὰς ἐρεῦνας, αἱ ὅποια ἐστράφησαν περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ πρωτογόνου κομμουνισμοῦ. Καὶ ἀγνοεῖ τόσον ἐκείνας, αἱ ὅποια συνδέονται πρὸς τὰ ὀνόματα παλαιῶν ἐρευνητῶν, ὡς οἱ *E. de Laveleye*, *C. Hanssen*, *W. Roscher* καὶ *Krapotkin*, ὅσον καὶ ἐκείνας, αἱ ὅποια συνδέονται πρὸς τὴν νεωτέραν ἐθνολογίαν, ἰδίᾳ δὲ πρὸς τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ὀνόματα τῶν *Schmidt* καὶ *Koppers*. Ὁ Ἐλευθερόπουλος ἀγνοεῖ, ὅτι ὑπάρχουν σήμερον ἐργασίαι σοβαραί, δι' ὧν ζητεῖται νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι αὕτη αὕτη ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἐπὶ κινητῶν ἀντικειμένων χρήσεως ἦτο

εἰς ὠρισμένους κύκλους πρωτογόνων ἄγνωστος (Πρβλ. σχετικῶς : *Julius Lips*, *Die Anfänge des Rechts an Grund und Boden bei den Naturvölkern und der Begriff der Erntevölker*, ἐν «Festschrift Publication d'Homage offerte au P. W. Schmidt», Wien 1928, σ. 485 κ. ἐ.). Αὐτὰ ὅμως ὅλα δὲν ἐνδιαφέρουν τὸν Ἐλευθερόπουλον !

Εἰς τὴν σελίδα 74 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος : «Ἐκ τῆς ὅλης ταύτης ἐξελίξεως τῆς ἀνθρωπίνης ὕλης τοῦ κοινωνικοῦ συνδέσμου ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύνθεσίν της καταφαίνεται καὶ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐγὼ ἐξαίρω ἰδιαιτέρως, ὅτι δηλαδή τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ αἱ κοινωνικαὶ τάξεις (ὅπως καὶ τὰ κοινωνικὰ κόμματα) δὲν εἶναι αἰώνιοι κληρονομικοὶ δεσμοὶ διὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ τμήμα τῆς ἀνθρωπίνης ὕλης μιᾶς κοινωνίας. Ἀπεναντίας πρόκειται περὶ μιᾶς αἰώνιου κυκλοφορίας γενικῶς τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας. . . ». Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τονίσω, ὅτι τὰ εἰς τὰς ἀνωτέρω φράσεις τοῦ Ἐλευθεροπούλου λεγόμενα εἶχον ἐξαρθῆ πρὶν ἢ τὰ ἐξάρη οὗτος. Πρόκειται περὶ παλαιοτάτης ἀληθείας, τῆς ὁποίας τὴν ὠραιότεραν διατύπωσιν εὐρίσκομεν εἰς ἔργον τοῦ *Lorenz von Stein* δημοσιευθὲν πολλὰς δεκαετηρίδας προτοῦ γεννηθῆ ὁ Ἐλευθερόπουλος. Οἱ διέποντες τὴν κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας νόμοι, ὅπως συνελήφθησαν καὶ διευτυπώθησαν ὑπὸ τοῦ *Lorenz von Stein*, συνιστοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα κεφάλαια τῆς κοινωνιολογίας, κεφάλαια, εἰς τὴν τροποποίησιν ἢ συμπλήρωσιν τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προβῆ εἰ μὴ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τοῦλάχιστον τὰ ὑπὸ τοῦ *Lorenz von Stein* λεχθέντα ! (Πρβλ. *L. v. Stein*, *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich*, I. Band, München 1921, σελ. 46—149).

Εἰς τὴν σελίδα 86 γράφει ὁ Ἐλευθερόπουλος : «Τώρα ἐξετάζω πλέον τὴν ἐξέλιξιν τῶν δύο ὄψεων τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας, δηλαδή τῆς ὕλης κατὰ σύστασιν καὶ τῆς ὕλης κατὰ σύνθεσιν, κατὰ ὑφήν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν μορφῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἀντιστρόφως». Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ «ὕλη κατὰ σύστασιν» καὶ ἡ «ὕλη κατὰ σύνθεσιν» δὲν διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων.